

УДК 130.2:37.036 (045)

Л.І. Мокляк, доцент НАУ

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФУНКЦІЇ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті аналізуються соціокультурні функції естетичної культури, її місце та роль в умовах трансформації сучасного українського суспільства.

Вступ

Стан сучасної соціокультурної реальності в Україні визначається загальними трансформаційними змінами. Відбувається перехід від монотипістичної соціалістичної культури до плюралістичної, політистичної культури. Цей процес характеризується стихійністю, хаотичністю, суперечливістю. У сучасній соціокультурній реальності України на тлі розвитку ринкових відносин утверджуються принципи демократії, свободи слова та інформації, особистісної свободи людини, її творчих пошуків й можливості самореалізації. Проте надмірна відкритість до зовнішніх нерегульованих впливів, економічний тиск, надмірна комерціалізація всіх сфер суспільного життя від державного управління, ЗМІ, науки, освіти, мистецтва до буденних людських відносин призвели до занепаду, а подекуди до зникнення важливих, необхідних ланок соціокультурного буття українського народу.

Достатньо звернутися до стану таких форм культури, як естетичне та фізичне виховання, клубна система в місті і в селі, мережа кінофікації та книгорозповсюдження, медичного забезпечення, екологія, тощо. На жаль, цей список сьогодні безмежний, що свідчить про важку соціальну хворобу діагноз якої – «дефіцит культури». Ця соціальна недуга продовжує нині загострюватись, а тому потребує нагального пошуку як у плані теоретичного осмислення, так і в плані радикальних практичних шляхів подолання негативних тенденцій культурного занепаду та оздоровлення, видужання й подальшого розвитку культури сучасного українського суспільства. Натомість нехтування сучасними проблемами духовної культури може звести нанівець грандіозні економіко-соціальні задуми наших державних управлінців. Мрія стати органічною частиною сучасної європейської цивілізації так і залишиться нереалізованою.

Постановка завдання

Продуктивний науковий аналіз протиріч сучасної соціокультурної реальності неможливий без урахування світоглядних засад, структури, функцій сучасної естетичної культури українського соціуму. В успішному подоланні негативних наслідків зазначених вище процесів естетична культура посідає своє особливе, унікальне місце. Як специфічний духовний чинник, спосіб і результат перетворення суспільства й людини, естетична культура є фундаментальною складовою частиною загальної культури соціуму та, водночас, – атрибутом кожної з її складових частин.

Актуальність запропонованої теми продиктована потребами виховання, формування духовного світу молодого покоління українського суспільства. Слід

з'ясувати й переосмислити ті можливі й доступні засоби естетичного виховання сучасного українського суспільства, які б дозволяли та заохочували, спонукали молоду людину розвивати власні естетичні почуття, відчуття, переживання, свій естетичний смак, своє естетичне бачення, відтворення краси і добра, прагнення до гармонії, довершеності, ідеалу – тобто формування дійсно естетичної культури особистості. Саме тому постає проблема як теоретико-методологічного уточнення та визначення змісту поняття «естетична культура», так і системної характеристики функцій естетичної культури сучасного українського суспільства.

Стан розробки питання

Проблема формування, сутності, структури, функцій естетичної культури не є новою. Вона завжди перебувала в полі зору філософів, починаючи з античності. До філософського спадку якого б історичного періоду ми не зверталися б, неодмінно натрапимо на роздуми, сумніви, настанови мислителів щодо предмета нашого дослідження. Так, зокрема, проблема сутності, функцій та шляхів формування естетичної культури ставала предметом осмислення в працях Платона й Аристотеля, Фоми Аквінського, І.Канта, Г.Гегеля, Ф.Шіллера, К.Маркса, І.Франка.

Активно вивчалось проблемне поле естетичної культури в радянській філософській думці. Дослідники М. Афасижев, В. Боров, Л. Зеленов, В. Іванов, М. Каган, Л.Коган, В. Кудін, Л. Левчук, М. Киященко, В. Мазепа, В.Малахов, А. Семашко, В. Передерій розробляли такі важливі питання теорії та практики естетичної культури, як природа та сутність естетичної культури суспільства, взаємозв'язок останньої з естетичною культурою особистості, зв'язок художньої та естетичної культур, спеціальні студії присвячувалися естетичній культурі молоді.

Такий інтерес до проблеми естетичної культури цілком зрозумілий. Філософія виникла з питань, що для сучасної людини, як і людини античної доби чи середньовіччя, є таємничими. Очевидно, найскладнішими є питання: «Що таке Людина?», «Що є Світ?», «Як відбувається та забезпечується зв'язок людини зі світом?», «На яких засадах цей зв'язок має будуватись, щоб людина відчувала себе передусім Людиною – істотою цілісною, гармонійною, особистістю, соціальним мікрокосмом, а не річчю серед речей, тілом серед тіл, гвинтиком хоч і державної, але все ж таки машини?».

Відповіді на ці питання людина завжди знаходила у феноменах духовної культури – релігії,

мистецтві, моралі, міфах, легендах, казках, святах, обрядах і у філософії.

Драматична історія людської цивілізації засвідчила, що естетичне як чуттєво-духовне ставлення людини до світу поряд з моральним, релігійним є фундаментальною духовною універсалією культури. Універсальність естетичного, естетичного ставлення людини до світу є особливим, саме специфічно людським ставленням, яке охоплює, пронизує все багатство відносин людини і світу й формується за критеріями Прекрасного. Тому й естетична культура – це не тільки інструмент удосконалення людини, але й регулятор відносин індивіда зі світом, гармонізації всієї системи суспільних відносин.

Людина, її світ перебувають у русі. Змінюється, наповнюється новим змістом, набуває нових форм і світ культури. Трансформується в нових соціальних умовах й естетична культура як окремої людини, так і певної соціальної спільноти та суспільства загалом. Ці процеси потребують свого сучасного осмислення, усвідомлення й урахування цих змін під час вироблення стратегії управлінських рішень подальшого розвитку соціокультурної реальності українського суспільства.

У реалізації цього завдання автор спирається на творчі доробки таких сучасних дослідників вітчизняної філософської та соціологічної думки, – Є. Борінштейн, Є. Головаха, А.Кавалеров, С.Кримський, О.Наконечна.

Основна частина

Феномен культури багатогранний. У найбільш загальному плані його можна визначити «як здатність та вміння на суто людських (тих, що виходять за межі біологічного пристосування) началах побудувати, організувати та реалізовувати відносини зі світом (зокрема природою, іншими людьми, самим собою)» [5, с.22]. Це колективна мудрість людства. У сучасних умовах інформаційного суспільства культура не тільки віддзеркалює життя, але й продукує новачі, які все більше й істотніше визначають, детермінують характер змін у суспільному житті. Саме культура стала дієвим засобом не тільки виживання людини, але й своєрідною ниткою Аріадни, яка не дозволяла людині заблукати в тенетах природних інстинктів, нагадуючи їй про те, що вона Людина і що треба вчитися жити по людськи.

Історично людина стає окультуреною істотою. Культура забезпечує її мовою, соціальною пам'яттю, задає програми саме людської поведінки. Буття людини в культурі, її діяльність пробуджують у ній певний духовно-чуттєвий стан, прагнення до краси, гармонії, співмірності ритму особистого життя з життям соціуму, природи, навіть космосу. Досягаючи такого стану, людина переживає духовну насолоду, стан власного самоздійснення. У природі подібні переживання відсутні. Вони з'являються в процесі розвитку культури, утворюючи одну з універсальних її засад – естетичну, яка реалізується в естетичному досвіді, естетичній свідомості та естетичній культурі.

У словнику «Естетика», виданому в 1989 році, подано таке визначення естетичної культури: «культура естетична – спеціалізована частина культури суспільства; характеризує стан

суспільства з погляду його здатності забезпечити розвиток мистецтва та естетичних відносин».[4, с.169].

Зрозуміло, що дати вичерпне визначення такого непростого феномена як культура дуже складно. За підрахунками культурологів, сьогодні відомо до 400 спроб дати визначення культури. Такі ж труднощі чекають також і на дослідників естетичної культури. Про це свідчить наведена дефініція, яка, на нашу думку, не розкриває, не охоплює змістовної сутності естетичної культури, а в певних міркуваннях зводить її до художньої культури.

Більше наближається до змісту й сутності естетичної культури визначення, наведене російською дослідницею В. Самохваловою, яка акцентує увагу на тому, що «естетична культура може бути визначена як здібність й уміння відчувати свій зв'язок зі світом, змістовно пережити,

по-людськи цілісно передати повноту, глибину, різноманітність цих відносин» [5, с.22].

Дослідниця слушно виокремлює специфіку естетичної культури, по-перше, – як здібність й уміння відчувати, по-друге – як специфічний зв'язок людини зі світом, який саме переживається (проживається), і, по-третє – знаходить своє відтворення в предметно-практичній діяльності людини, соціальних груп, суспільства загалом.

У сучасній естетиці загальноприйнятим є методологічне положення про те, що естетична культура найбільш повне втілення отримує саме в художній культурі, як єдності всіх мистецтв. Мистецтво є цариною естетичного, саме в мистецтві, на відміну від інших сфер діяльності людини, втілення естетичного виступає метою. Поза естетичним мистецтвом не існує, втрачає свою специфіку й перетворюється в мертву річ.

Ототожнення естетичної культури з художньою культурою є методологічно некоректним. Передусім звернемо увагу на те, що естетична культура, на відміну від художньої, не має якогось локального обмеження в цілісній системі культури. Носіями естетичних цінностей є продукти і процеси всіх конкретних форм діяльності: і тих, що належать до сфери матеріальної культури, і тих, які належать до культури духовної, зокрема до мистецтва.

Хибна світоглядна настанова вульгарного ототожнення естетичної та художньої культури часто призводить до помилок у прийнятті управлінських рішень щодо програм, шляхів, методик естетичного виховання. Коли весь комплекс виховних завдань намагаються реалізувати тільки засобами мистецтва, залишаючи осторонь усі інші феномени культури (мораль, релігію, науку, фольклор тощо), соціальні інститути (сім'я, школа, церква, армія, охорона здоров'я, спорт тощо), практики (свята, обряди, ритуали, стиль життя етносу, певних соціальних груп), природне довкілля, форми трудової діяльності людини і побуту – тобто все те, що утворює систему безпосереднього буття людини і суспільства.

Естетичну культуру неможливо завчити, записати у вигляді формули чи кодексу. Вона народжується, формується впродовж усього життя людини, історичного часу існування тієї чи тієї цивілізації, суспільства, народу.

Естетична культура не є чимось зовнішнім, тим, що протистоїть людині, тією «другою природою», що відокремлена від людини. Це живий безпосередній процес самотворення людини, формування нею свого внутрішнього світу, культивування потрібних якостей, умінь, відкривання для себе нових можливостей. Естетична культура – церівень, показник здатності соціального суб'єкта (окремої людини, групи, етносу, суспільства) ціннісно сприймати, духовно-чуттєво переживати й осмислювати дійсність, одночасно збагачувати зміст і форми вираження своєї діяльності у світі, ствердження себе у світі саме як цілісність, всебічність, гармонійність.

Естетична культура в єдності з етичною утворюють фундамент, базисну духовну структуру людського характеру, на якому закладається світоглядний вектор ціннісних орієнтацій буття людини у світі, закладаються субстанційні основи і змістовних, і виражальних сторін людської діяльності. За допомогою цих культурних форм людина має можливість «оволодівати» світом, осмислювати, цілепокладати його. Світ відкривається людині і стає світом людини, до того ж не просто «зовнішнім світом», а світом, який визначає спосіб людського буття, тобто світом, певним чином упорядкованим.

Естетична культура є однією з атрибутивних проявів культури, яка налаштовує, утримує, спрямовує людину в її існуванні, яка відповідає саме людській сутності, тобто дійсному, аутентичному для людини буттю. Як і в попередні культурні епохи, естетична культура сьогодні виконує й зберігає одну з найважливіших своїх функцій – функцію формування світогляду.

Специфіка, унікальність естетичної культури визначається особливостями естетичного ставлення людини до світу.

Це ставлення, у якому принципове значення має і об'єкт, і суб'єкт цього ставлення.

«До естетичного об'єкта, – підкреслює М.Бахтін, – входять усі цінності світу, та з певним естетичним коефіцієнтом» [1, с.165]. Таким «естетичним коефіцієнтом» виступає естетичний суб'єкт. Естетичний суб'єкт посідає центральне місце в системі естетичних відносин. Як слушно зауважує В.Іванов «він (естетичний суб'єкт) не є стороною в антитезі матерії й духу, оскільки йому однаково притаманні риси матеріальності і духовності, а точніше вся повнота життєвих проявів. Цей суб'єкт – не усупільнене людство, а колективізований індивід, який не тільки відображає реальність (природну чи суспільну), але й перебуває в ній, як в олюдненому світі. На відміну від гносеологічного суб'єкта він не один, подібно мисленню, не втрачає «самості» («свого я») й освоює світ крізь призму почуттів, потреб, бажань, цілей. Він конститується духовно-практично, як своєрідний мікрокосм у макрокосмі суспільного життя і соціальної предметності,...у світі колективно створеної культури. У ньому представлений зміст, який народжується на межі двох світів: індивідуального (особистого) і суспільно-колективного» [6, с.75–76].

Естетичне ставлення вирізняється цілісністю, комплексністю, всеосяжністю переживання, яке,

якщо воно естетичне, не може бути реалізоване частково – чи тільки раціонально, чи тільки чуттєво.

Річ чи явище, яке стає об'єктом естетичного ставлення, втрачає властивість об'єктивності. Будь-яке явище, феномен світу людини потенційно має в собі можливість набуття естетичних властивостей, трансформуватися в естетичний, але тільки за умови безперечної та безпосередньої участі суб'єкта їх сприйняття. Естетична взаємодія людини зі світом – це одвічно ціннісна взаємодія. Ця взаємодія можлива лише за певних умов, які докладно обґрунтував І.Кант у своїй «Критиці здатності судження». Естетичне переживання, оцінка, почуття духовного задоволення можливі тільки тоді, коли зустріч людини зі світом відбувається в атмосфері, позбавленій суто практичної цілі, утилітарного інтересу. І.Кант визначає його як «незаінтересоване», як «доцільність без цілі», як поєднання гри уяви і сили розсудку, свободи і закономірності, які в людському повсякденні виступають як протилежні.

Кантівська ідея знайшла своє плідне втілення в естетичній думці другої половини ХХ ст., коли сферу естетичного розуміли насамперед, як сферу суб'єкта – об'єктних відносин, у яких сприйняття об'єкта чи уявлення про нього супроводжується безкорисливим, незацікавленим задоволенням.

Історія взаємовідносин людини і світу свідчить про те, що немає такого явища, предмета, який не міг би стати об'єктом естетичного сприйняття й оцінки. Прекрасне і потворне, піднесене і низьке, трагічне і комічне, гармонійне і дисгармонійне – усе це становить сферу духовно-чуттєвого, тобто естетичного. Це та гама почуттів, емоцій, яка народжується в душі людини в момент естетичного переживання.

Природа за своєю суттю довершена і гармонійна, у ній усе є доцільним. Для релігійної людини вона є прекрасним творінням Бога, для атеїста результатом еволюційних змін. Важливо зрозуміти, чому не завжди виникає в людини почуття доцільності у ставленні до об'єкта, а якщо виникає, то коли, за яких обставин? Відповідь треба шукати в духовному світі конкретного індивіда (естетичного суб'єкта), його світогляді, ціннісних орієнтаціях, естетичному смаку, естетичній мотивації та налаштованості, врешті-решт – його естетичній культурі. Саме від цього залежить здатність людини відчувати, переживати естетичне задоволення, чуттєво-духовне піднесення чи ні.

Головна героїня п'єси А.П.Чехова «Вишневий сад» Раневська в першому акті емоційно, піднесено, схвилювано переживала свою зустріч з садом. Вишневий сад уособлював її найпрекрасніші миттєвості життя: молодість, щастя, красу, дівочі мрії, кохання. Квітучі вишні, як і багато років тому дозволили героїні відчути себе живою цілісною людиною, спонукали зробити ще одну спробу перетворити свою життєву пустелю на квітучий сад. Зовсім інше ставлення до саду Лопахіна, одного з головних персонажів п'єси. У нього теж виникає радісне збудження, хвилювання, емоційне піднесення і задоволення. Але радість Раневської й радість Лопахіна різні. Якщо в першій справді був стан естетичного задоволення, катарсису, то в

Лопакіна радість і задоволення виникли суто на практичному, корисливому, меркантильному підґрунті – вдало і вигідно облаштованій комерційній обладунку – купівлі вишневого саду, на місці якого він мріє побудувати дачі й мати від цього солідний грошовий прибуток.

Як свідчить наведений приклад, естетичне переживання можливе тільки тоді, коли виникає взаємодія в процесі естетичного сприйняття між об'єктом естетичного ставлення, з одного боку, й естетичним суб'єктом, тобто людиною, наділеною естетичними здібностями – з другого.

Естетична культура як квінтесенція естетичного модифікує світогляд у форму світовідчуття й світопереживання, тим самим виконуючи одну з найважливіших функцій – *людинотворчу*, формуючи у людини *духовно-емоційну чутливість*.

Не можна не погодитися з думкою О. Наконечної, яка наголошує на значущості здатності естетичного «проникати в сутність не тільки речей та явищ, а й людського самоздійснення. Чуттєвість стає корелятом духу як понятійної визначеності людини, як однієї з основоположних трансцендентальних «матриць» самоідентифікації людини... Чим духовніша людина, тим більше вона відкрита світові. Тим чутливіша вона до його змін і нюансів буття. Недостатній розвиток людської душі, бідність палітри її почуттєвості веде до односторонності її світоставлення, нездатності зануритись в глибинну подієвість світу» [3, с. 141].

Роздуми сучасної дослідниці перегукуються через століття з думками фундатора теорії естетичного виховання Ф.Шиллера, який наполягав на тому, що «чим більше розвивається почуттєвість, чим вона рухливіша, чим більшу поверхню вона звертатиме до явищ, чим більшу частину світу охопить людина, тим більше здібностей розвине вона в собі» [7, с.292].

Естетичні почуття, естетичну чутливість сучасна психологія визначає як вищі духовні почуття. Саме вони є каталізаторами інтелекту, естетизують його, роблять його одухотвореним, живим, а естетична чутливість своєю чергою – раціоналізується.

Естетична чутливість, естетичне ставлення – це *споглядальне* ставлення, що протистоїть прямому фізіологічному «зараженню», якому здебільшого притаманні несвідома схильність людини до певних психічних станів, певного психічного настрою, які зазвичай емоційно заряджені, сповнені загостренням відчуттів і пристрастей.

Для естетики є незаперечним положення про споглядальний характер естетичного ставлення. Це дозволяє нам виокремити ще одну важливу функцію естетичної культури, яку можна визначити як *творчо-споглядальну*.

В останні десятиліття у філософській літературі помітна спроба реабілітувати сам процес споглядання. З цього приводу С.Кримський пише: « у нашу епоху, на завершальному рубежі розвитку індустріальної цивілізації, неможливо відволіктися від феномену двозначності нестримного практицизму в спілкуванні людини з природою й собі подібними. Духовності нашого часу починає відповідати потреба усвідомлення не тільки практичної активності, але й творчої стихії споглядання. У

новоєвропейському менталітеті споглядання не означає нірвану. Це й проблема гармонії душі зі світом, «самостояння» людини (О.Пушкін), і питання входження у «творчу природу речей» (П.Тіліх), і творчість, націлена на Бога (М.Бердяєв). Споглядання може бути визначене як вид не споживацької діяльності, у якій змінюється не об'єкт, а суб'єкт дії» [2, с.63-64].

Поділяємо думку мислителя щодо сутнісного значення споглядального ставлення, метою якого є збереження предметного світу, а ціною й результатом – перетворення внутрішнього світу людини.

С.Кримський наголошує на необхідності об'єднання одвічного філософського питання: «Що я повинен робити?» з питанням – «Яким я повинен бути?». Споглядання виконує роль духовного механізму, що забезпечує перехід зовнішніх практичних дій у внутрішній стан свободи й смислотворення.

Споглядання викликає такий великий спектр естетичних переживань, що людина отримує можливість проявитися в усіх своїх людських іпостасях.

Життя більшості наших сучасників часто-густо розгортається зовсім на інших світоглядних засадах. У третьому тисячолітті поле духовної культури українців намагаються засіяти насінням ідей ринкової економіки під девізом «Час – це гроші!»; культурним інститутам, таким як освіта, мистецтво, наука, право, прищеплюють ідею споживацьких відносин. Університет, театр – це вже не храми освіти, науки, мистецтва, а суперзаклади, які пропонують і продають культурні послуги. Зрозуміло, що в таких умовах ні про яке споглядання не йдеться. Ми дивимося сьогодні на світ і навіть не вирізняємо ті сім кольорів, про які дізналися ще в школі: зазвичай світ для нас або білий, або чорний. Ми не маємо змоги, чи не хочемо зупинитися в гонитві за примарними спокусами нашого сьогодення. Ми втрачаємо здатність споглядати наш світ, людей, що нас оточують, природу, яка ще залишилася після нашого господарювання в ній, самих себе, з нашого світу зникає священне. Людина стає рабом копіютера, мобільних телефонів, які замість сережок прикрашають вуха нашої молоді, смартфонів, айпатів тощо. Звісно, безглуздо заперечувати зручність, комфортність найновіших технічних винаходів, але сучасна людина має виробити в собі культуру міри користування ними, щоб самій остаточно не перетворитися в Манкурта.

Естетичній культурі в цьому процесі належить провідна роль. Саме сучасне життя дає нам приклади того, як естетична культура допомагає людині бути Людиною, зберігати, плекати й розвивати свої сутнісні сили.

На одній з виставок декоративно-прикладного мистецтва відвідувачів знайомили з виробами китайських майстрів. Підійшовши до вітрини, де стояли вироби з фарфору, екскурсовод, з інтригою в голосі, запропонувала визначити колір чашки. Один з екскурсантів одразу сказав що чашка біла, інший зауважив, що вона сіруватого забарвлення. Екскурсовод, усміхнувшись, прочитала етикетку на

виробі, де зазначалося, що ця чашка «кольору неба на розколі хмар після дощу».

Висновки

Проведений аналіз соціокультурних функцій естетичної культури засвідчує те, що в сучасних умовах трансформації українського суспільства естетична культурне втрачає свої актуальності як для окремої людини, так і усього суспільства. Естетизація всіх сфер життя суспільства змінює ціннісну парадигму його потреб, яка не обмежується тільки сферою мистецтва, а охоплює й природне середовище, побут, професійні відносини, професійну діяльність, переміщує пріоритет з матеріальних потреб на потреби духовні, коли

творче ставлення до життя перемагає його споживацький варіант.

Список літератури

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Наука, 1979, 165 с.
2. Крымский С.Б. Философия как путь человечности и надежды/ С.Б. Крымский. – К.: Курс, 2000. – 308 с.
3. Наконечна О.П. Естетичне як тип духовності/ О.П. Наконечна. – Рівне, Педагогіка, 2002. – 202 с.
4. Эстетика: Словарь. М.: Политиздат, 1989. – 447 с.
5. Эстетическая культура. – М., ИФРАН, 1996. – 201 с.
6. Художественная деятельность. Проблема субъекта и объективной детерминации. – К.: Наук. думка, 1980. – 296 с.
7. Шиллер Ф. Собр. соч.: В 7 т./ Ф. Шиллер – Т.6. – М., 1957. – 504 с.

Л.И. Мокляк

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ФУНКЦИИ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье анализируются социокультурные функции эстетической культуры, ее место и роль в условиях трансформации современного украинского общества.

L. Moklyak

SOCIOCULTURAL FUNCTIONS OF AESTHETIC CULTURE UNDER THE TRANSFORMATIONAL CONDITIONS OF THE MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Sociocultural functions of aesthetic culture, its place and role under the transformational conditions of the modern Ukrainian society are analyzed.